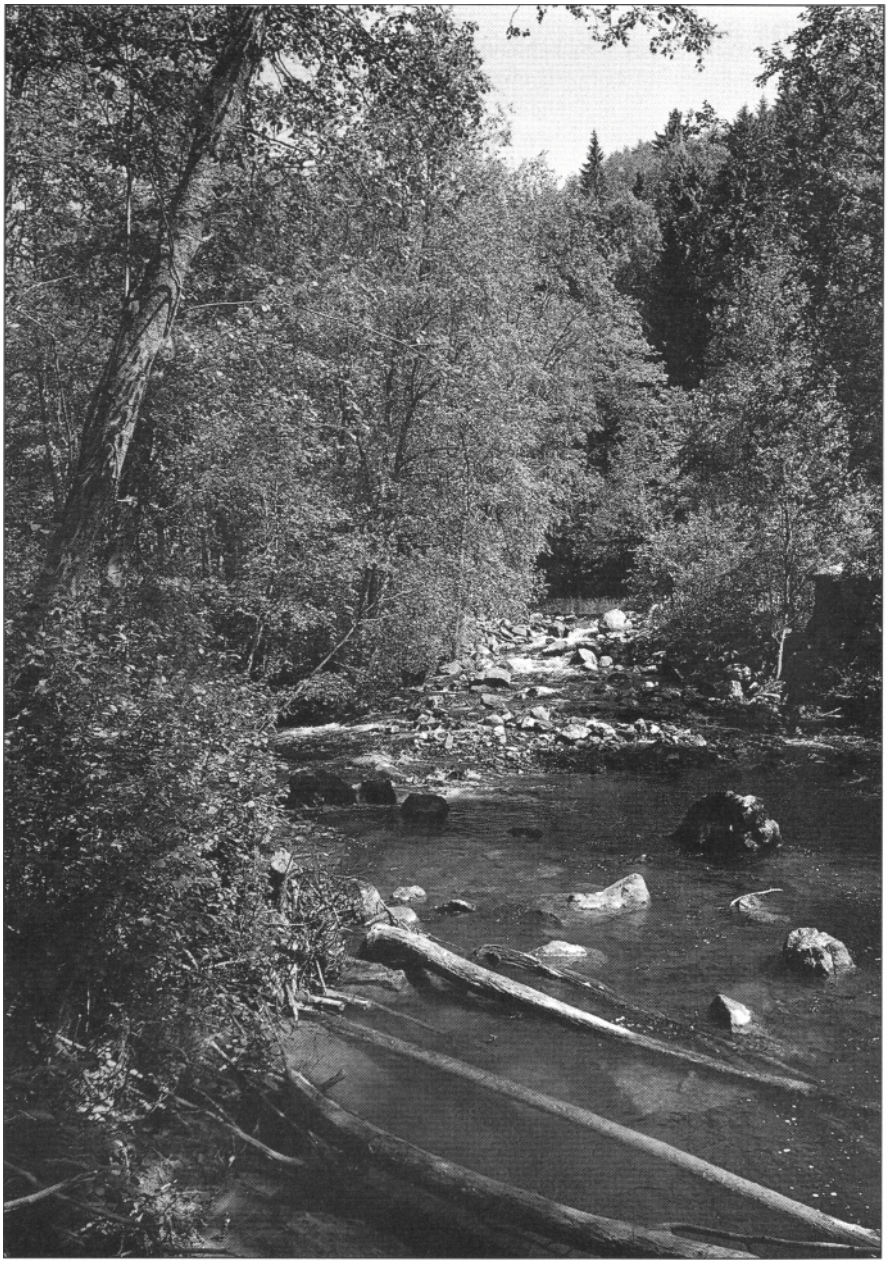

Ljusterån en sommarmorgon i Nordalen. Foto P. Roland Johansson/N

Med Ljusterån från källorna till älven
– en vandring genom Säterdalens ravinsystem

Staffan Jansson

”Ehuru denna ort å söder, öster och wäster ej vidare meddelar sina Inwånare någon behagelighet, än att den är uppfylld med Bärgklintar, Skogstrackter och sjöar, hwaribland de hafwa sina Betesmarcker, täckter och åkerstycken, så ärsätter dock norra Kanten hwad som fattas på de öfriga ställen. Ty där finnas alt för monga löfrika dälder, emellan hwilcka de hafwa sina nöjsamma gångstigar och kjörwägar, behageliga slätmarcker och ljufliga skogsparcker med kringflytande bäckar och strömmar, som gjöra denna ort, besynnerligen om sommartiden, så täck och angenäm, samt lustbar för ögonen, att des like på nogot ställe inom wårt Rike näppeligen gifwes. Och hafwa monga främmande som under sin igenomresa tagit sådant i närmare ögonsickte, det samma äfwen måst bekänna.”

Christian G. Roman 1759

Plötsligt slog det oss – Trollius har inte haft någon översiktlig beskrivande artikel om Säterdalen. I ”*Hotade och sällsynta växter i Dalarna*” utnämns ravinsystemet till ”landskapets oöverträffat hotartsrikaste område”, men sedan har, frånsett Hugo Sjörs’ artikel nyligen, inte mycket skrivits. Denna artikel är därför ett försök att översiktligt ge en presentation av Säterdalen och dess växtvärld i form av en fiktiv vandring genom ravinerna, med tillfälliga nedslag på några högst personligt utvalda platser. För att sätta in historien i sitt sammanhang har jag också valt att inflika geologiska, zoologiska och kulturhistoriska aspekter.

Säterdalen är tillsammans med angränsande partier av biflödet Hyttbäcken och Dalälven Sveriges största och mest typiskt utformade ravinsystem. Totalt sett har ravinerna en utsträckning på runt 10 km mätt efter huvudfåran. Även internationellt finns få motsvarigheter, vilket fått till följd att ”Säterdal” har blivit en internationell kvartärgeologisk term.

Geologi och bildningshistoria

För att förklara Säterdalens uppkomst får man gå tillbaka till tiden före den senaste istiden. Då strömmade nämligen Dalälven fram över den trakt där Ljusterån idag rinner och formade med tiden en vid dalgång. Under isavsmältningen avsatte älvens jökelvatten mäktiga lager av *silt*, dvs. finmo- och mjälasediment i dalgången. Liksom Tunaslätten utgörs Säters åkerjordar till stor del av silt.

Siltpartiklarna har en kornstorlek på mellan 0,06 och 0,002 mm, dvs. mellan grovmo och lera. De äger därmed de för ravinbildningsprocessen grundläggande egenskaperna att vara små nog för att kunna transporteras längre sträckor med rinnande vatten, men samtidigt vara tillräckligt stora för att inte de sammanhållande krafterna mellan partiklarna ska skapa svåreroderade aggregat.

Det är i dessa sedimentmassor som Ljusterån och dess tillflöden alltsedan istiden har arbetat sig ned. Dagens Dalälv befinner sig här (liksom följaktligen Ljusteråns mynning) dryga 40 meter under sedimentslättens ytnivå. Man räknar med att bildningen av Säterdalen framför allt har skett under ett antal speciellt nederbördsrika perioder av historien. En av de faktorer som gör Säterdalen så spännande är dock att ravinlandskapet alltjämt är levande. Även om huvudfåran i sina centrala delar nått ned till underliggande berggrund och processen därmed har bromsats kraftigt, så växer sidoravinerna till i både längd och antal.

I biologiska sammanhang bidrar också den aktiva erosionen till att skapa förutsättningar för en högre artrikedom än den normala. Ny koloniserbar mark uppkommer varje vår genom jordflytningen, vilket t ex *springkornet* starkt gynnas av, samtidigt som andra arter finner sitt livsrum i angränsande marker med mer mogna successionsstadier.

Kvarnfallet

Alldeles där Säterdalen börjar öster om staden kastar sig Ljusterån ned för en hög brant. Här ligger Kvarnfallet. Ja, kanske skulle man snarare säga *låg* Kvarnfallet, för idag återstår inte mycket sedan ett minikraftverk i princip torrlagt den gamla åfåran, vilken redan tidigare sargats av den utbyggnad som skedde 1935, då en damm anlades av AB Bispbergs Gruvor. Sedan lång tid tillbaka hade kraften i Ljusteråns rinnande vatten varit av största betydelse för driften av gruvan i Bispberg genom den så kallade ”kônsta” – mer om detta nedan.

Intressant är att följa den tidiga ”älvstrid”, med inlägg av många av den tidens naturskyddspotentater, som föregick 1935 års utbyggnad. Dalens naturvärden och faran med en utbyggnad diskuterades på ett opinionsmöte 15 februari 1931. Rutger Sernander och Karl Trotzig var huvudtalare och i ett anförande hävdade den senare bland annat:

> ”I allt utgör Säterdalen ett av dessa naturliga skönhetsvärden, som icke få förstöras. Den tillhör de mest uppburna av den svenska naturens smycken, och utgör härigenom hela det svenska folkets andliga egendom, en äkta pärla i moder Sveas diadem, som icke skulle kunna borttagas utan obotlig skada för dettas strålande skönhet och glans. Den hör givetvis till de värden som vid ett storskifte av den svenska jorden, skulle avsättas som allmänt undantag. Säterdalen skulle med ett ord vara i högsta grad värd att fridlysas och vårdas som den klenod den är.”

Detta möte kan kanske i mångt och mycket sägas vara startpunkten för den diskussion om ravinsystemets långsiktiga skydd, som nu förhoppningsvis är på väg att nå sin slutpunkt. Även till detta återkommer vi senare.

Här vid resterna av Kvarnfallet möter man som vandrare för första gången många av de arter som kommer att bli våra trogna följeslagare på vår färd i dalbottnarnas halvskugga. Först och främst kommer naturligtvis *gråalen*, eller ”*ärdern*” som här är dess vanliga namn. Genom sin förmåga att snabbt kolonisera nya marker, sin fördragsamhet med hög markfuktighet och sin mycket stora

förmåga att skjuta stubbskott har den i mångt och mycket blivit kännetecknet framför andra i de mäktiga lövskogar som idag intar större delen av ravinerna.

Bland alarna finns också gott om häggar, vilket speciellt har märkts under senare år, då de vid återkommande tillfällen har blivit mer eller mindre kalätna av häggspinnmalarnas larver, samt enstaka sälgar, lönnar, aspar, björkar och andra lövträd. Bland buskarna tillkommer arter som *olvon*, *skogstry*, *brakved*, *druvfläder*, *måbär* och *skogsvinbär*. I skuggan av trädkronorna breder mattor av näringsälskande men skuggfördragande lundväxter ut sig. Som exempel kan *vitsippa*, *rödblära*, *lundarv*, *stinksyska*, *ormbär* och *lundelm* nämnas.

Ned till Spikholmen

Vandrar vi vidare efter åfåran kan vi snart glädja oss åt att vattnet kommer tillbaka. Det fuktiga lokalklimat som vattnet alstrar återspeglas i de kraftiga tussarna av lavar på alstammarna. Speciellt väl trivs slånlav, *Evernia prunastri* och gällav, *Pseudevernia furfuracea* i denna miljö. Just dessa båda arter uppges användas i den franska parfymindustrin för att binda doftämnen, så att de avges i lagom takt! Vore lavodling räddningen för kommunens dåliga ekonomi?

Vattnets kraft har här under tidernas lopp utnyttjats till en hel rad olika anläggningar, däribland ett flertal hyttor och kvarnar, en sämskstamp och den spiksmedja som givit den lilla holmen vid nuvarande folkparken dess namn. Där ”Sagoskogen” nu finns låg tidigare myntmästargården. Säter var under en period under 1600-talet nämligen begåvat med Sveriges första kopparmyntverk. Vattnet i Ljusterån som var själva drivkraften i anläggningen blev dock även dess död. Efter flera allvarliga översvämningskatastrofer under vårfloderna såg man sig nödgad att flytta hela anläggningen till Avesta. Bland annat på regalskeppet Wasa hittades dock ett stort antal mynt präglade i myntverket och myntmästarbostaden kan än idag beskådas på hembygdsmuseet Åsgårdarna.

Utsikten

Följer vi stigen mot höger kan vi längs åstranden se en och annan tuva av *strutbräken*. Detta är dock bara en liten försmak av vad som komma skall. Istället riktar vi våra blickar mot nederdelen av den norra sluttningen utefter vår färdväg. Här finns nämligen det ena av de två vilda bestånd av *nässelklocka* som idag återstår i Dalarna. Det andra ligger vid Långhagsforsen i Dalälven, strax norr om den plats där Ljusterån mynnar.

Plötsligt uppenbarar sig en trappa upp för den branta sluttningen. En av de träskyltar som visar oss vägen genom ravinerna upplyser om att de går under beteckningen ”Meurells trappor”. Meurell var fabrikör och grundare av ”Dala Mekaniska Spisbrödsbageri” – Sveriges första helmekaniska knäckebrödsfabrik – vilken vid sekelskiftet, sågs som en stor teknisk innovation.

Den äkta vallörten så som den skall se ut, med långa foderflikar, kraftigt nedlöpande lister, kronpipens insnörda ballongkjol samt strävt och utspärrat hårig stjälk.

Jag skulle rekommendera att vi tillfälligt blundar för den egna bekvämligheten och kämpar oss upp för trapporna. Väl uppe står vi nämligen vid ”Utsikten”, en plats där många besökare före oss låtit spatserkäppen vila för att skriva ned sina intryck, åt oss nutidsmänniskor att jämföra med dagens landskap.

Victor Hedin meddelar oss sina intryck i STF:s årsskrift anno 1890:

> ”Vill man skåda Säterdalen från dess mest storslagna och imposanta sida, sker detta från den sk Utsikten, en i norr på högsta krönet uppbygd inhägnad plattform.(..) Man har nu under och framför sig ett ofantligt löfhaf, till höger vattenfallens silfverkaskader.(..) Inför denna storartade tafla af naturens egen mästarehand häpnar äfven ett i vanliga fall för naturskönheter mindre tillgängligt sinne. Också har man hört mången, som förr och med skäl gripits af Schweiz’ och Tyrolens mäktiga scenerier från denna plats med Säters underfulla dal vid sina fötter med hänryckning utropa: någonting så skönt har jag aldrig skådat! Och förvisso känner man sig här frestad att som entusiasten Thorild gjorde vid ett likartadt tillfälle, öppna sina armar, kasta sig ned i det tjusande djupet och utropa: O, natur! Mottag din son i din moderliga famn! Ett tilltag, hvarifrån vi dock nödgas allvarligt afråda en och hvar, som eventuellt skulle vilja kläda dessa ord i handling.”

Det är väl bara att instämma. En inte fullt lika romantisk men mer beskrivande skildring ger oss samma år N. P. Ödman:

> ”… och här låg den vackra Säterdalen under oss. Det var en syn af öfverraskande skönhet. Närmast under våra fötter och längs hela sidan till höger och vänster sträckte sig utför branten, ja neddök nästan lodrätt, det yppigaste svall av trädkronor ända till bottnen af dalen. Af marken syntes i detta löfsvall ej ett spår, den trädde först fram där nere i djupet i form af saftigt gröna gräsmattor, som där utbredde sig så långt ögat kunde se genom dalgångens skuggor längs den lilla forsande bäcken i midten; och den ljusare grönskan af dessa gräsmattor afbröts här och där af mörka klungor af träd, och små gångstigar korsade hvarandra där nere och försvunno i trädmassornas dunkla gömslen eller slingrade sig under de gröna hvalfven uppåt branten midt emot; och på denna brant mötte ögat åter samma mjuka vågor af trädkronor i försommarens vackraste grönska, utbredande sig ogenomträngligt för ögat ända upp till den höga kanten där uppe. Och där borta till höger skönjde vi högt uppe bland träden liksom ett skinande silfverband. Det var ett vattenfall och bruset af detta ljöd som en skön, ackompagnerande musik till den vackra taflan.”

Teaterslänten

När vi så kommit ner igen är vi strax framme vid Teatern. Alldeles runt hörnet av den så kallade ”Getryggen”, som skjuter ut likt en rullstensås och avskärmar den närmast amfiteaterliknande marken kring själva scenen, finns ett bestånd av *äkta vallört* i kanten av gräsmattan.

Sannolikt är den äkta vallörtens utbredning i Sverige starkt förknippad med dess folkmedicinska användning. ”Vall” i vallört är inte som man kanske skulle kunna tro en bildning till vall i betydelsen slåttervall, utan snarare kopplat till verbet välla, i betydelsen hopfoga. Växtens rot har sedan äldsta tider haft rykte

att läka sår och benbrott och aktas än idag som oöverträffad vid behandling av bensår. Arvidh Månson skriver 1654 i sin örtabok till och med att:

> ”Thenne ört är en besynnerligh godh ört till såår, ty hon helar them och stemmer blodh i såår, thet man pröffua kan; man tager en hand full aff hennes rot och siuder uthi en Leerpotta medh färskt Quige kiött, tå wäxa stycken samman och tilhopa.”

Väl framme vid Teatern befinner vi oss förmodligen i hjärtat av turistmålet Säterdalen. Här anordnades under en följd av år med början 1903 ”Säterspelen”; teaterarrangemang med ett antal lokala förmågor som backade upp några av dåtidens stjärnor i nöjessammanhang. Även sedan de egentliga Säterspelen gått till historien behöll Säterdalen och Teatern sin dragningskraft på besökare från en stor del av Sverige. Trots senare tiders stora arrangemang med bland annat ”Rocktåget”, är det fortfarande operettföreställningen ”Vita Hästen” på 1930-talet med ca 35 000 åskådare som har publikrekordet.

Det slitage som alla besökare orsakat i slänten vid Teatern har inte bara varit av ondo för växtligheten. Just här kan nämligen den sällsynta lilla *sanddraban* beskådas av den som passerar i mitten av maj. Den anges i äldre uppteckningar växa på ”stadens torvtak och backarna vid manufakturverket”. Den öppna, sydvända och slitageutsatta ravinsluttningen bör vara en mycket lämplig miljö för denna konkurrenssvaga och värmekrävande art. I takt med det minskade intresset för folkparksunderhållning har delar av sluttningen växt igen. Dessutom sprutbesåddes under 1980-talet större delen av slänten med foderlosta.

För övrigt sägs det vara här som ett av Dalarnas mycket fåtaliga fynd av den likaledes värmeälskande *hasselsnoken* ska ha gjorts 1960. Det är därför tur att slänten ännu inte verkar ha förlorat sin dragningskraft på lekande barnfötter.

Getåsstigen

Vi fortsätter vår vandring. Ån och därmed även vandringsledens huvudgren gör snart en skarp sväng och fortsätter mot nordväst vid Skjutarkröken. Här låg förr en skjutbana, därav namnet. Vi ska dock göra en liten avstickare och väljer därför till att börja med att fortsätta rakt fram mot den lilla fäbod som till barnens och turisternas fromma byggts upp i dalen. Ur botanisk synpunkt har vi dock inte så mycket att hämta vid fäboden så vi fortsätter förbi, in på Getåsstigen.

Vi har här nått gränsen för det område som sköts som parkmark och träder nu in i vildmarken. Djungelkänslan ökar också genom att *humle* här och var slingrar sig kring träden. En notis från Dagens Nyheter i oktober 1878 berättar:

> ”Från Säter skriver en meddelare att han i den s. k. ‘filosofiska gången’ i Säterdalen funnit en så rik vegetation av vild humle slingrande sig utefter trädstammarne, att han aldrig förr sett dess like hvarken inom eller utom landet, eller ens kunnat göra sig en föreställning derom. Och om humle, tillägger han, bör någonstädes trivas odlad, bör det vara just i Säters dal. Staden Säter borde derför för vårt land kunna blifva vad staden Spalt är för Bayern och Saar för Böhmen.”

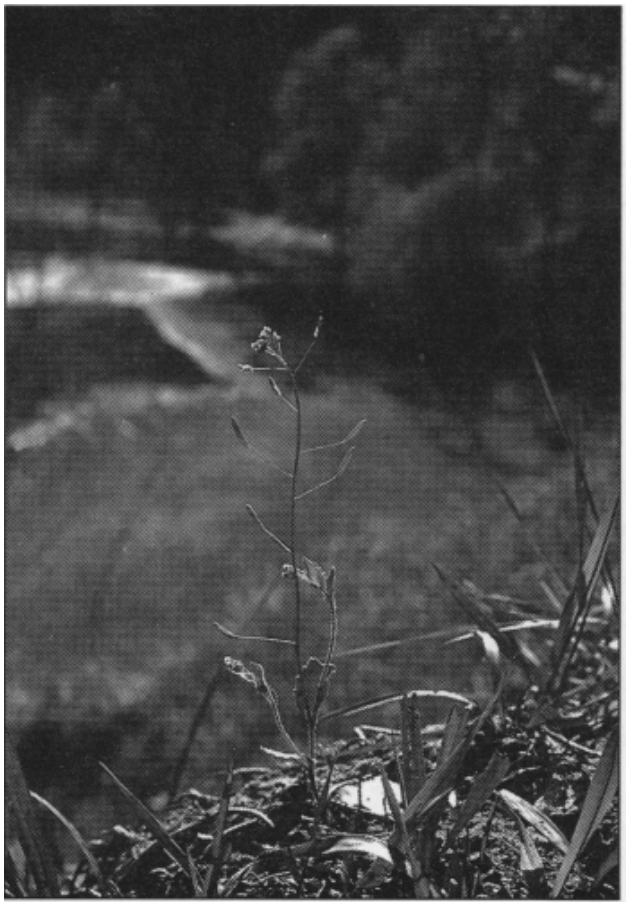

Sanddraban på teatersläntens krön.

Nässleklockan med sina nässelblad.

Naturskogsvänner som vi är kan vi glädjas åt ett relativt stort antal lågor, alltså liggande stammar, av olika trädslag. På dessa kan vi beskåda några mindre vanliga vedsvampar som rostticka, Phellinus ferruginosus, som finns spridd i ravinsystemet, men som vi annars i huvudsak får söka på sydligare breddgrader samt hartstickan, Ceriporiopsis resinascens, som börjar sitt liv som gräddvit men med tiden blir allt mer rödbrun genom det harts fruktkroppen utsöndrar.

Snart får vi börja klättra igen. Efter ett hundratal meter har nämligen erosionen skapat två djupa sidoraviner strax bredvid varandra. Mellan dessa har de ursprungliga sedimenten blivit kvar i en långsmal åsliknande bildning och upp efter denna slingrar sig vår stig. Förhoppningsvis har vi valt en någotsånär regnfri dag för vårt äventyr, för under nederbördsperioder kan denna stig bli mer eller mindre oframkomlig.

Uppe på vår falska ås dyker efter hand allt fler aspar upp och snart står vi ett riktigt fint aspbestånd, där åtminstone några träd hunnit få lite grövre dimensioner. Även i de mest orörda partierna av Säterdalen är det annars ont om riktigt grova träd. De kraftiga markrörelserna far helt enkelt till följd att träden trillar innan de hinner nå några större dimensioner. På de asplågor som kantar stigen kan vi också

Vällingdalen och Suckarnas allé

Vi återvänder till huvudstigen. Den som inte orkade ta Meurells trappor uppför sluttningen kan nu istället ta de nybyggda trapporna strax bortom Skjutarkröken för att komma till Utsikten. Vi fortsätter dock nere i dalen och tar istället av åt höger över den lilla bron. Vi befinner oss nu vid basen av Vällingdalen, som en av de större sidoravinerna av någon anledning kallas. Just här stod under seklets första hälft Ecks dansbana, strategiskt belägen där gångstigarna från de omgivande byarna strålade samman.

Idag finns ingen dansbana kvar. Den köptes upp och lades ned av den konkurrerande anläggningen på Spikholmen som sedan kom att utveckla sig till

folkparken. Istället får vi roa oss med att studera det jordflytningsfenomen som på senare tid varje vår uppträtt på denna plats. Som genom ett trollslag börjar plötsligt jordmassor bubbla upp från underjorden och täcker snart all vegetation med ett decimetertjockt mjälalager. Det är bara för successionen att börja om igen. Strutbräkenplantorna verkar dock trivas tämligen bra med denna situation.

Följer vi ån ytterligare ett stycke framåt kommer vi fram till en annan sidoravin – Suckarnas allé. Genom denna passerar den gamla stigen mot det lilla gruvsamhället Bispberg. En omtyckt spatsertur när det begav sig tycks ha varit att från staden vandra den väg vi tagit och härifrån vika av mot Bispberg för att bestiga Bispbergs klack och beskåda utsikten.

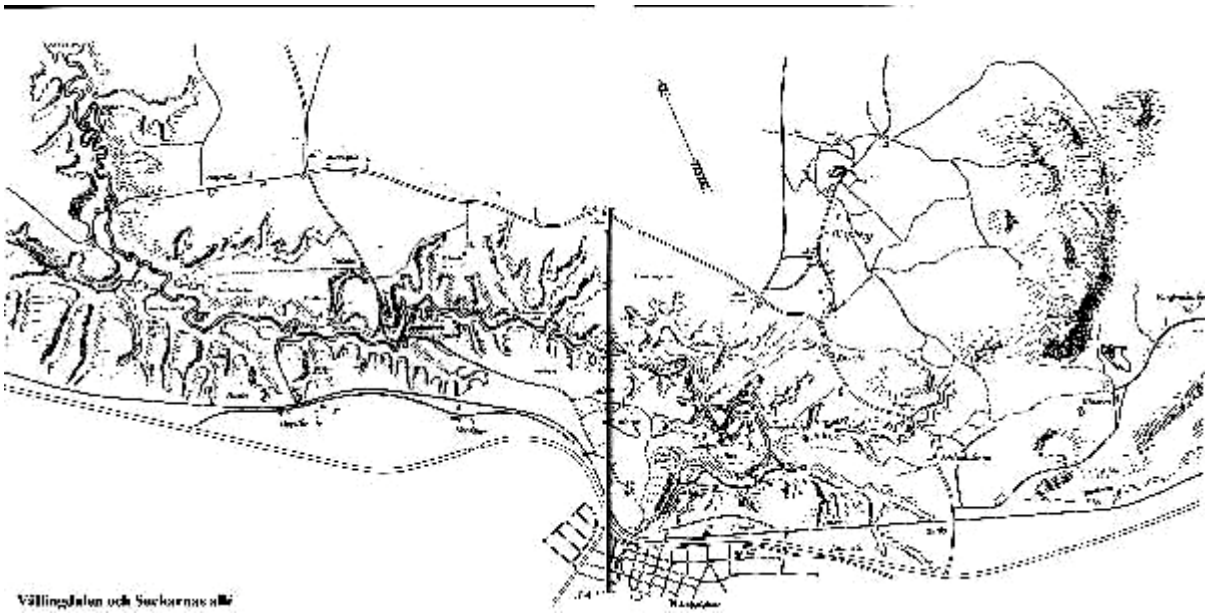

Karta: Jan Larspers

Västra delen av kartan

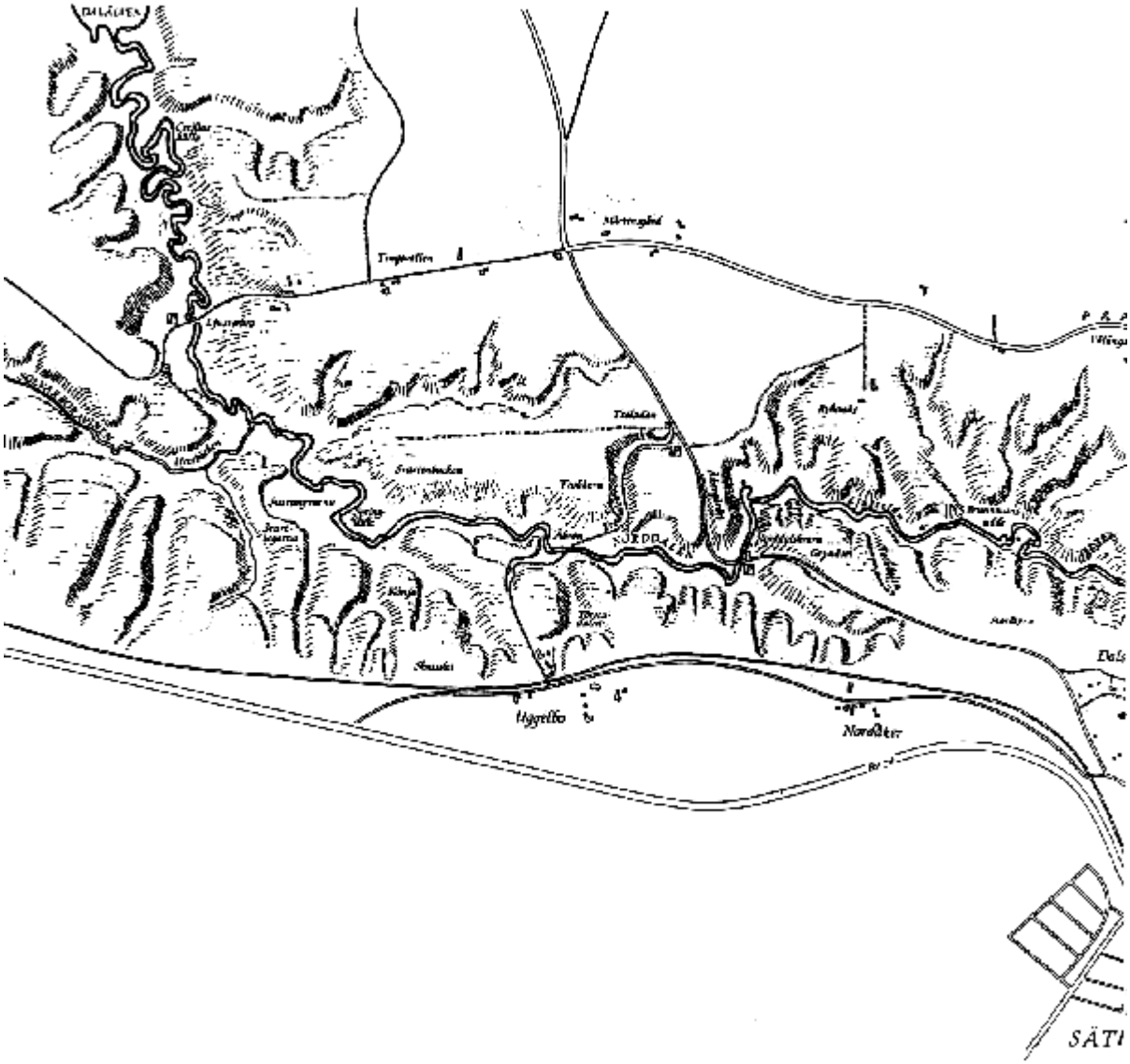

Östra delen av kartan

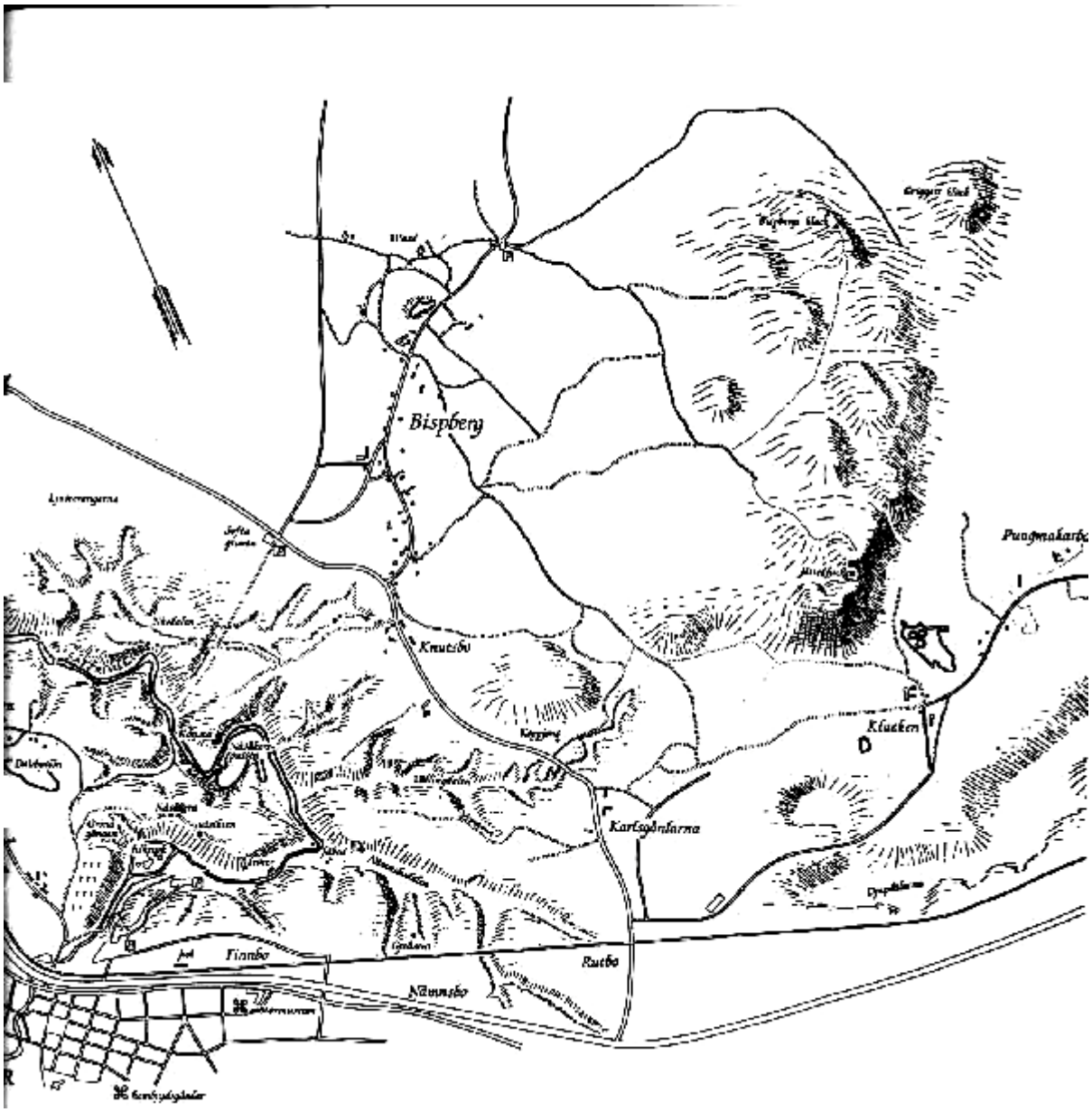

Ängsladan vid nuvarande teaterplatsen 1902. Här framgår tydligt hur skogbevuxna de brantaste åbrinkarna var även på den gamla goda tiden. På bilden syns Gesens August Persso, Pungmakarbo, med systern Johanna, getter och häst. Foto: Axel Lindahl/STF.

Åkröken vid Näsåkerspussen omkring 1914. Själva "pussen " var ännu vid denna tid en välskött sidvallsäng, omgiven av åkervall och äng. Foto Edith Eriksson.

"Bland dessa utgreningar vilja vi särskildt framhålla Filosofiska gången och Suckarnes alle, den senare utgörande en af vägarne genom dalen till Bispbergs
klack. En vandring i dessa genom en hart när tropisk växtlighet af gigantiska ormbunkar och slingrande vildhumle under ett skuggrikt tak af träd och grenar,
nästan tunnelformade svalkande gångstigar på botten av tvänne brant nedstupande omkr. 25 meter höga dalbackar verkar på den tjuste vandraren som en promenad
under tropikernas lianer och jätteormbunkar. Och detta finnes dock här i vårt ultima Thule, i vårt gamla karga Dalom!" (*Victor Hedin 1890*).

Stiger vi in en bit i ravinen kan vi snart konstatera att inte mycket verkar ha hänt under de senaste hundra åren. Turen till Bispberg kan fortfarande rekommenderas, även om själva stigen nog inte är lika väl underhållen och lättgången idag. Bispbergsklacksmassivet utgör ett av Dalarnas förnämsta sydväxtberg, så för botanisten finns fler anledningar än utsikten till att vika av. Vi har dock mycket kvar att se i ravinerna och får låta denna tur anstå till en annan dag.

Säterkönsta

Vi fortsätter framåt och når, oavsett vilken sida av ån vi väljer, snart fram till "Könsta". Från 1600-talets början och fram till 1920 fanns här ett vattenhjul med en så kallad stånggång. Anläggningen överförde kraften i Ljusteråns fall till pumparna i Bispbergs gruvor 2 km längre norrut. Efter 1920 plockades vattenhjulet ut och hjulhuset byggdes om till kraftstation. I samarbete mellan Länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Säters kommun har nu huset renoverats och återfått sin ursprungliga karaktär. Där inne vilar nu ett nybyggt vattenhjul

återfått sin ursprungliga karaktär. Där inne vilar nu ett nybyggt vattenhjul sin vintersömn i väntan på att till våren eller sommaren åter få sätta timmerstockar i rörelse upp för den branta ravinsluttningen.

Även ur botanisk synvinkel finns här intressanta saker att beskåda. Detta är troligen den säkraste och mest lättillgängliga platsen i ravinsystemet för den som vill beskåda den *scharlakansröda vårskålen*. Denna svamp har en alldeles speciell förkärlek för pinnar av gråal som är till hälften begravda i lättrörliga finsedimentjordar av lämplig fuktighet. I dessa raviner trivs därför vårskålen alldeles utmärkt och med sina osannolikt röda fruktkroppar glädjer den den vandrare som vågat sig ut på en vårpromenad strax efter snösmältningen.

Här, liksom på många andra ställen i ravinerna, kan man också se spår av Säterdalens egen ”Fulufjällskatastrof”[1] om än i mindre skala. Natten mellan den 20 och 21 november 1996 kom ett ymnigt snöväder med stora mängder tung blötsnö in över södra Dalarna. Olika skogar påverkades olika mycket men ravinskogarna var av många skäl extra utsatta – många partier såg ut som ett veritabelt plockepinn. På de flesta ställen har spåren av denna händelse nu sedan länge röjts bort, men i ravinerna har inte mycket gjorts och genom denna händelse ökade mängden död ved i ett slag starkt i många områden.

I dessa trakter kan det också vara värt att se till att ha kikaren nära till hands. Vid forssträckan brukar nämligen *forsärlorna* trivas och vissa år har man även viss möjlighet att få en snabb glimt av en förbiflygande *kungsfiskare*. Är det någonstans i Sverige som det kan upplevas som ”naturligt” att se denna fågel så ska det väl vara här i Säterdalen, där känslan av att befinna sig i någon tropisk region ändå ofta är så påtaglig!

Lövskog eller slåtteräng?

Nedströms stånggången ändrar miljön delvis karaktär. Graden av kulturpåverkan minskar och det är istället till stor del de skogliga aspekterna, med mäktiga lövskogar med ett flertal olika arter av träd och buskar och ett stort inslag av död ved, som fångar vårt intresse.

Tidigare har stora delar av ravinerna utnyttjats som slåtter- och betesmarker och även som åkermark i de lite planare partierna. Många av de äldre reseskildringarna visar oss dock tydligt att detta inte innebar att ravinerna var kala och trädlösa. Om detta vittnar bl a Maximilian Axelsson, som år 1856 skriver: ”Sjelfva dalens väggar, som kanske uppstiga till 150 fots höjd, stå merändels alldeles öfvervexta med buskar och träd och ha ofta ofvantill en garnering af yfviga hängbjörkar och granar. Ju längre man aflägsnar sig ifrån staden, desto tätare står löfskogen i daldjupet.”

Troligen har ravinerna tidigare haft en ganska mosaikartad vegetationsstruktur med olika slag av öppna marker omväxlande med lövdungar i dalbottnarna och

[1] Det häftiga skyfall som nästan helt sopade bort såväl träd som lösa jordlager i flera bäckraviner på Fulufjällets sluttningar. Se artikel i Trollius nr 22.

mer heltäckande lövskogssamhällen (tydligen även då med graninslag) i de brantare sluttningarna. Det råder dock inga tvivel om att en omfattande igenväxning skett, som lett till flera hävdberoende arters försvinnande.

Trots att Säterdalen har varit ett populärt mål för botanister under lång tid har man på intet sätt någon känsla av att vandra i väl utforskade marker. Delvis har detta naturligtvis att göra med att området faktiskt är ganska stort och att vissa raviner är ganska svårtillgängliga. Samtidigt blir man gång på gång påmind om vilket dynamiskt system dalen är. Arter som länge haft stabila populationer börjar plötsligt öka och sprida sig till nya platser; nya arter dyker upp på välkända lokaler och andra, som har varit spridda i dalsystemet, försvinner eller drar sig tillbaka i enstaka restbestånd. Inte alltid kan dessa floraförändringar heller enkelt förklaras av miljöförändringar på växtplatsen.

I Dalarnes Flora (1949) anges såväl *dvärghäxörten* som *skuggviolen* vara spridda i ravinsystemet. På senare decennier har mig veterligt ingen observerat dvärghäxört här och skuggviolen är bara känd från en enda växtplats. Ändå förknippar man ju dessa båda arter med mer naturliga och av människan oskötta miljöer; De borde med andra ord ha gynnats av att ravinsystemet alltmer har lämnats ifred.

Bland de förmodade nytillskotten i dalens flora finns även en av få skådad men av många hett eftertraktad art, nämligen *sötgräset*. Det noterades inte i dalen förrän 1981 och då som enstaka tuvor spridda längs 50-100 m av ån – idag är arten vanlig och förekommer på en sträcka av åtskilliga kilometer. Det blandar sig dessutom gärna med *storgröe* och *hässlebrodd*, pedagogiskt för den som försöker lära sig känna igen våra bredbladiga lundgräs. Lättast att känna igen är sötgräset under eftersommaren, när vipporna böjer sig karakteristiskt. (se bilden). Vem blir först med att upptäcka våra båda andra stolta lundgräs – skogssvingel och glesgröe – i ravinerna?

Hur en art som sötgräset lyckats sprida sig till Säterdalen kan man fundera över. Betydligt enklare lär det då vara för våra bevingade vänner att snabbt upptäcka nya lämpliga miljöer. En för svenska förhållanden exklusiv art som verkar vara på väg att göra just detta är *flodsångaren*, som annars närmast förekommer på andra sidan Östersjön. Den som en junikväll i skymningen plötsligt tycker sig höra en symaskin från busksnåret behöver inte frukta för förståndet, utan kan glädjas åt att ha fått förmånen att uppleva denna fågels märkliga läte.

Även i övrigt har dessa lövskogar ett rikt fågelliv. Det mest påtagliga inslaget är kanske de många trastarna som starkt bidrar till den kraftiga fågelkör som om försommaren ljuder i ravinerna. Sångarna är en annan starkt företrädd grupp med arter som *grön-*, *härm-* och *trädgårdssångare*. Längs den ständigt närvarande ån trivs *drillsnäppan*, som uppskrämd sträcker iväg över vattenytan under ljudligt pipande. Andra fåglar med ovanligt höga tätheter i dessa lövskogsmarker är *rosenfink*, *stjärtmes* och *mindre hackspett*.

Vålängarna

Efter att ha vandrat någon kilometer i detta skogslandskap kommer vi fram till en skylt med texten ”Brunnmans udde”. Brunnmans är en gård i den närbelägna Dalsbyn, som förr fick hjälp att föda kreaturen över vintern av de produktiva slåttermarker som udden då hyste. Fortfarande är udden relativt öppen, men kanske är det lika mycket bävrarnas som Dalsbybornas förtjänst.

Lyckas vi ta oss över ån kan vi beskåda ett av de partier som fortfarande ger oss en viss förståelse för hur ravinerna bör ha tett sig för forna tiders färdmän. På andra sidan ån ligger byn Vålängarna och upp mot byn sträcker sig flera sidoraviner. I en av dessa betas ett större parti och vid ett besök här i början av maj förstår man Georg de Lavals utsaga från 1848: ”en promenad genom densamma [dalen] är verkligen under den vackra årstiden arkadisk”. Då kan man spatsera under gamla almars skira blad och häggar med doftande blomklasar på en saftig, knallgul matta av blommande *svalört*.

Svalörten tycks trivas förträffligt i denna betesmark och var, förutom en enstaka planta några kilometer längre norrut, länge bara känd härifrån inom ravinsystemet. Under det senaste decenniet har dock även denna art börjat sprida sig och slår numera upp sina små solar lite varstans där markförhållandena så tillåter. Ingenstans är dock förekomsten på långt när så imponerande rik som här.

Almreservatet

Om vi tar oss tillbaka till leden och fortsätter ytterligare någon kilometer nedströms gör ån åter en skarp krök åt söder. Här i en liten sidoravin ligger det som åtminstone förr gick under benämningen ”Almreservatet”. Något naturreservat i egentlig bemärkelse är det nu inte tal om. Likväl är detta Dalarnas största almbestånd, som tycks ha ingått i ett av vårt landskaps fåtaliga motsvarigheter till sydliga nejders lövängar. Hugo Sjörs skriver 1949:

> ”Verkliga slåtterlövängar har under den senaste mansåldern bara funnits i mycket begränsad omfattning. Ännu finnas några sådana, jämte trädlösa slåttermarker, kvar i Säterdalen. Det är dels dalpartiet närmast staden, helgat åt turisttrafik och nöjesindustri, dels några partier i Norddalen och längre ner, vid Ljusterbro ett stycke ovanför dalens mynning i älven. Vackrast och genom ett lämpligt naturskydd med bibehållen slåtter räddat åt framtiden är lövängsreservatet på dalens norra sida strax öster om Norddalens kvarn”.

”Reservatet” i sammanhanget blev sannolikt en lokal benämning efter det att hembygdsföreningen mot slutet av 1940-talet åtog sig att ombesörja den slåtterhävd som är en absolut nödvändighet för att området ska behålla sin karaktär.

Det är också här flera av de provytor var belägna som nämns i Sjörs’ artikel i Trollius 22. Så särskilt långvarig verkar tyvärr inte skötseln ha blivit. När jag första gången, efter Hugo Sjörs’ vägbeskrivning, orienterade mig fram till området vid mitten av 1980-talet var det en rätt svårframkomlig gråalskog som mötte mig. Almarna fanns dock kvar och efter länsstyrelsens röjning och den slåtter

som Naturskyddsföreningen därefter bedrivit, börjar ”reservatet” nu återfå något av sin forna karaktär. Sjörs fortsätter med en beskrivning av växtligheten:

> ”Yppig och artrik är ängsvegetationen. Mest framträder naturligtvis hundloka och midsommarblomster, men en inventering avslöjar flertalet av ravinområdets växtmedborgare, närmare bestämt åtminstone 6 träd, 6 buskar, 2 ris, 92 örter och 23 gräsartade växter. (…) Bland reservatets växter framträder starkt ett sydligt element, som här stämt möte med under almarna. Hit hör piggstarren, som bara har en mil kvar till sin nordgräns i Torsång, hit hör också almen själv, klasefibblan, tjärblomstret, gullvivan, blåsippan, vårärten, vildlinet och många andra, ävensom skuggsidans desmeknopp, stinksyska, måbär och underviol.”

Jämför man med dagens artuppsättning kan man snabbt konstatera att floran förändrats. De direkta hävdindikatorerna, som *vildlinet* eller *gullvivan*, får man idag leta förgäves efter. Även torrbackearterna som t ex *tjärblomstret* och *klasefibblan* har fått stryka på foten. I ett herbarium jag fått till skänks har jag också sett *jungfrulin* insamlat i ravinerna på 1930-talet och Dalafloran ger besked om att även *ormtungan* ska ha visat sig för Gunnar Samuelsson vid seklets början.

Almen, *blåsippan* och *piggstarren* hör å andra sidan till de arter som finns kvar. Den senare tycks också breda ut sig allt mer för varje år som går. Man måste vara medveten om att den nuvarande hävden bara pågått i drygt tio år och under hela denna tid har vi sett en successiv förändring mot ett allt mer ”naturligt” tillstånd. I vilken grad man kan räkna med en aktiv fröbank som bidar sin tid i almarnas skugga är en öppen fråga. Till de senast tillkomna arterna hör *ängssvingel* och *luddhavre*. Almarna och häggarna i sluttningarna ovanför själva ängen är ett viktigt skafferi för traktens *stenknäckar*.

En art som av allt att döma gynnas av den återupptagna hävden är *buskmusen*. Denna förtjusande lilla gnagare, som vi ser nästan varje år vid slåttern, är vår enda svenska representant för springmössens familj. Den svenska utbredningen är uppsplittrad och svårförklarad och mycket är också oklart om dess ekologi. Ryska uppgifter tyder på att den är bunden till brandsuccessioner i taigan, bland annat genom att den sover vinterdvala i gamla lövträd. I kommunen är den känd från ett knappt 10-tal lokaler, samtliga vid små öppna marker kring torp eller fäbodställen. Min personliga gissning är därför att den har koloniserat kulturlandskapet i takt med att äldre lövträd och brandskapade skogsgläntor försvunnit från våra tiders ”plantageskogar”.

Lämnar vi ängen och fortsätter vandringen kan vi vid sidan av stigen bland *lundarv*, *bäckveronika*, *trolldruva* och mycket annat beskåda ett större bestånd av *springkorn*. Denna art är visserligen spridd över större delen av ravinsystemet, men det är inte ofta man påträffar så stora ansamlingar som här. Undersökningar har också visat att detta skapat förutsättningar för både *springkornfältmätaren* och två andra arter mätarfjärilar som är helt knutna till springkorn.

Vi har ytterligare några noteringar om intressanta arter. Under 1940- och -50 talen gjorde Elis Dahlgren flera fynd av intressanta lövvedsskalbaggar här. I mer

mer modern tid har främst småfjärilsfaunan i någon mån blivit undersökt. Även sentida fynd av spännande skalbaggar visar att många kräsna kryp trivs i all den döda ved som idag multnar i dalens växthusvärme.

Vi kommer nu ut på hålvägen från Säter som skär ravinsystemet här på sin väg mot Mårtensgård. Väl ute på vägen bör vi kasta ett öga på ravinsluttningen på norra sidan, just där leden viker av västerut igen. När man ser dagens lövskogsmiljö är det inte i första hand ettåriga och konkurrenssvaga åkerogräs man kommer att tänka på. Ändå var detta växtplatsen för *sminkrot* fram till 1956. Ideligen blir vi påminda om landskapets dynamik och föränderlighet.

När vi fortsätter längs leden bör vi se efter var vi sätter fötterna. Vi befinner oss nämligen på en av ravinsystemets och därmed Dalarnas två lokaler för *plattsäv*. Lokalen noterades redan 1823. Ett stycke längre bort kan man betitta ett vackert bestånd av **hässleklocka**. Passa på att jämföra denna med nässelklockorna vi såg i folkparken. Här liksom i övriga Dalarna och norrut är hässleklockan helt vitblommig, en form som anses ursprungligen ha invandrat från Norge. Intressant nog har även Säterdalens nässelklockor samma ljusa färgton.

Den lilla plattsäven, Blysmus, hör till Säterdalens "unika " dalaarter...

medan Cinna, det vackra sötgräset, här har sin rikaste förekomst avfyra i Dalarna.

Tabellen visar dagens vegetation på ängsmarken i Almreservatet. För att underlätta jämförelser används samma indelning som i Hugo Sjörs beskrivning av provytor i Trollius 22, sid.19.

Träd
Acer platanoides, lönn
Alnus incana, gråal
Betula pendula, vårtbjörk
B. pubescens, glasbjörk
Picea abies, gran
Populus tremula, asp
Prunus padus, hägg
Salix caprea, sälg
Sorbus accuparia, rönn
Ulmus glabra, skogsalm

Buskar
Lonicera xylosteum, skogstry
Ribes alpinum, måbär
Ribes spicatum, skogsvinbär
Rubus idaeus, hallon
S. cinerea, gråvide
S. myrsinifolia, svartvide
Sambucus racemosa, druvfläder
Viburnum opulus, olvon

Graminider
Agrostis canina, brunven
A. capillaris, rödven
Anthoxanthum odoratum, vårbrodd
Avenula pubescens, luddhavre
Calamagrostis canescens, grenrör
C. purpurea, brunrör
Carex acuta, vasstarr
C. digitata, vispstarr
C. elongata, rankstarr
C. ovalis, harstarr
C. pallescens, blekstarr
C. pilulifera, pillerstarr
C. spicata, piggstarr
Dactylis glomerata, hundäxing
Deschampsia cespitosa, tuvtåtel
D. flexuosa, kruståtel
Equisetum arvense, åkerfräken
E. fluviatile, sjöfräken
E. pratense, ängsfräken
E. palustre, kärrfräken
Festuca ovina, fårsvingel
F. pratensis, ängssvingel
Juncus filiformis, trådtåg
Luzula multiflora, ängsfryle
L. pilosa, vårfryle
Melica nutans, bergslok
Milium effusum, hässlebrodd
Phleum pratense, timotej
Poa annua, vitgröe
P. nemoralis, lundgröe
P. palustris, sengröe
P. pratensis, ängsgröe
P. remota, storgröe
P. trivialis, kärrgröe
Roegneria canina, lundelm
Scirpus sylvaticus, skogssäv

Örter
Achillea millefolium, röllika
Actaea spicata, trolldruva
Alchemilla spp., daggkåpor
Anemone nemorosa, vitsippa
Angelica sylvestris, strätta
Anthriscus sylvestris, hundkäx
Athyrium filix-femina, majbräken
Calla palustris, missne
Caltha palustris, kabbleka
Campanula latifolia, hässleklocka
C. patula, ängsklocka
C. persicifolia, stor blåklocka
C. rotundifolia, blåklocka
Cardaminopsis arenosa, sandtrav
Cerastium fontanum ssp. vulgare, hönsarv
Cirsium arvense, åkertistel
C. helenoides, brudborste
C. vulgaris, vägtistel
Convallaria majalis, liljekonvalj
Crepis paludosa, kärrfibbla
Dryopteris carthusiana, skogsbräken
Epilobium adenocaulon, am. dunört
E. angustifolium, mjölkört
E. montanum, bergdunört
Filipendula ulmaria, älggräs
Fragaria vesca, smultron
Galeopsis speciosa, hampdån
Galium palustre, vattenmåra
G. uliginosum, sumpmåra
Geranium sylvaticum, midsommarblomster
Geum rivale, humleblomster
G. urbanum, nejlikrot
Hepatica nobilis, blåsippa
Hieracium spp., ”fibblor”
Hypericum maculatum, fyrkantig johannesört
Impatiens noli-tangere, springkorn
Lapsana communis, harkål
Lathyrus linifolius, gökärt
L. pratensis, gulvial
L. vernus, vårärt
Leucanthemum vulgare, prästkrage
Lychnis flos-cuculi, gökblomster
Lycopodium annotinum, revlummer
Lysimachia thyrsiflora, topplösa
Maianthemum bifolium, ekorrbär
Moehringia trinervia, skogsnarv
Mycelis muralis, skogssallat
Oxalis acetosella, harsyra
Paris quadrifolia, ormbär
Phegopteris connectilis, hultbräken
Plantago major, groblad
Potentilla erecta, blodrot
P. norvegica, norsk fingerört
Prunella vulgaris, brunört
Pyrola minor, klotpyrola
Ranunculus acris, smörblomma
R. auricomus, majsmörblomma
R. repens, revsmörblomma
Rumex acetosa, ängssyra
Silene dioica, rödblära
Solidago virgaurea, gullris
Scrophularia nodosa, flenört
Stachys sylvatica, stinksyska
Stellaria graminea, grässtjärnblomma
S. media, våtarv
S. nemorum, lundarv
Taraxacum sekt. Ruderalia, ogräsmaskrosor
Trifolium hybridum, alsikeklöver
T. medium, skogsklöver
T. pratense, rödklöver
T. repens, vitklöver
T. spadiceum, brunklöver
Tussilago farfara, hästhov
Urtica dioica, brännässla
Valeriana sambucifolia, fläderv änderot
Veronica chamaedrys, teveronika
V. officinalis, ärenpris
Vicia cracca, kråkvicker
V. sepium, häckvicker
Viola mirabilis, underviol
V. palustris, kärrviol
V. riviniana, skogsviol

Norddalens åkermarker har främst legat på det flacka södra åplanet, medan de norra sluttningarna till stor del har tjänat som slåttermarker. Dessa solstekta backar var öppna ännu 1948 och 1950, då Hugo Sjörs lade ut två provytor i denna sänt.

Sjörs noterade här bl a *vårstarr, pillerstarr, knägräs, stagg, järblomster, ormrot, gulmåra, klasefibbla, ängsvädd, ängsskallra, smultron, bockrot, jungfrulin, vårfingerört, gullviva* och *sandviol***.** Med dagens ängsterminologi innebär det en blandning av örtrik friskäng och Arrhenatherum-torräng, med inslag av hedvegetation som stagg och knägräs, dvs. en av de artrikaste ängstyper Dalarna kan uppvisa. Idag, ett halvsekel senare, återstår här föga av denna vegetation.
Foto Gunnel Sjörs 1948.

Norddalen

Nedströms Norddalskvarn vidtar Norddalen (eller om det ska stavas ”Nordalen”). Här är lövskogen inte längre riktigt lika kompakt. Istället ser vi fler spår av det slåtter- och betesbruk som tidigare var så betydelsefulla inslag i ravinernas markanvändning. På flera håll kan man även se rester av vad som liknar gamla terrassodlingar i ravinslänterna.

Strax är vi framme vid Svartmyrorna. Detta parti är, som namnet antyder, ett av de blötare i ravinsystemet. Detta har fått till följd att den i dalen som helhet dominerande gråalen här tillfälligt får lämna plats för *klibbalen*. En annan art som trivs i källpåverkade lövskogskärr är *brunstarren* som i Dalarna förutom denna lokal idag bara förekommer på en lokal i Bjursås. Inte så långt härifrån ståtar även den kraftiga *tagelstarrens* tuvor i kärrkanterna. Sommaren 1893 fann adjunkt Hägerström *källgräset* i ett öppet källkärr här. Källgräset är aldrig återfunnet och finns knappast kvar i Dalarna.

I den frodiga skuggan kan man med tur och tålamod däremot upptäcka *lundbräken*. Denna sydliga ormbunke är mycket lik nordbräken och påträffades här först på 1980-talet. Den är ännu inte funnen någon annanstans i Dalarna.

Tidigare har dessa blötmarker också haft andra kvaliteter. Innan kommunen började hämta sitt dricksvatten från området via pumpstationen skall vatten under artesiskt tryck ha tryckts upp ur marken, ungefär som i Frostbrunnsdalen i Stora Tuna. Enligt Lisa Bergström i Vålängarna var det ”som om hela marken kokade”, och på vintrarna kunde häpnadsväckande isskulpturer bildas. Detta hör nu historien till, istället har Säterborna fått högkvalitativt dricksvatten. I anslutning till en äldre vattentäkt finns också ”springkällan”, vilken i ärlighetens namn inte är fullt så imponerande som det låter – under självtryck sprutar vattnet upp någon meter från ett hål i en gammal vattenledning.

Tingsvallen

I sluttningen efter leden kan man en bit längre bort hitta en grupp *gullvivor*. Denna växt var tidigare mycket utbredd i ravinsystemet och lite äldre personer kan berätta om hur de i sin barn- och ungdom varje vår plockade stora fång, utan att det verkade märkas i ängs- och betesmarkernas tapet av gullvivor och vitsippor. Idag har dock gullvivorna tyvärr blivit en sällsynthet.

Nunneörterna hör till de växter man mest förknippar med sydliga lövlundar. Det är därför helt i sin ordning att denna växtgrupp, genom ett par lokaler av *månunneört* även är representerad i Säterdalen. Den för besökare mest lättbetittade lokalen är den vid Tingsvallen, där en stor sidoravin i närmast öst-västlig riktning ansluter till dalens huvudfåra. Månunneörtsskådningen brukar dock vara förknippad med två problem. Dels gäller det att vara ute tillräckligt tidigt på säsongen, eftersom den blommar före vitsipporna. Dels brukar det vara svårt att överhuvudtaget få syn på dem i mattorna av vitsippsblad. Efter blomningen vissnar de dessutom bort helt på några veckor.

Dalarnas tre lokaler för smånunneört ligger samtliga i eller i nära anslutning till Säterravinerna. En titt på utbredningskartan visar dock att inte i första hand de klimatiska faktorerna verkar sätta gränserna för nunneörtens utbredning. I Norge förekommer den t ex upp till Lofoten och Tromsötrakten och i mellersta Norrland kan man även hitta den i sydberg. Det är inte utan att man börjar fundera – Lybergsgnupen och Öjskogsfjället har förvånat oss förr och vem botaniserar i sydberg i snösmältningstider?

Ljusterbro

Den botanist som tar en vårpromenad i Säterdalen bör inte vända innan han eller hon hunnit fram till Ljusterbro. Här trängs nämligen ett flertal vårblomster i sluttningarna. Många är också tämligen exklusiva, åtminstone i dalaperspektiv. Det som först slår en när man öppnar grinden och kliver in i betesmarken är de lysande grupperna av *vårlök*. Av de inhemska förekomsterna är denna den enda nu kända som återstår i landskapet. Släktingen dvärgvårlök verkar vara den som oftast odlas och förvildas.

Traskar vi lite längre in och studerar sluttningarna kring själva betesmarken hittar vi den tidigare omnämnda *skuggviolen*. Intressant nog är detta en art med nordlig utbredning – den anses vara en lövskogsart inom det norra barrskogsområdet, som här möter de sydliga lundväxterna. Idag återstår såvitt man vet bara denna lokal i ravinsystemet.

I de övre partierna av sluttningarna kan man här även under våren beskåda en näpen liten särling i den svenska floran – *desmeknoppen*. Denna enligt Linné ”något myskdoftande” växt har den lilla egenheten att i sina huvudlika blomsamlingar hålla sig med en fyrtalig toppblomma och femtaliga sidoblommor. Åtminstone i mina trakter verkar denna växt helt och fullt vara begränsad till lövdominerade skogar. Lustigt nog tycker jag dock det verkar som att förekomsten oftast är rikast på barrmattan under enstaka större granar. Kanske kan det förklaras med att arten är konkurrenssvag men skuggtålig.

Även den fuktiga marken ned mot ån har sina speciella innevånare. I de blötare partierna av betesmarken söder om vägen växer *tomtskräppan* som i Dalarna nästan bara förekommer här, och när man klänger i branterna i jakt på skuggviolerna och blickar ned mot blötmarkerna vilar ofta ett gult skimmer av *gullpudra* över nejden. Gullpudran är ju känd från Strindbergs sagor och inte långt bort hittar man en annan växt med sagoanknytning. I det lilla kärret på vägens södra sida sitter nämligen ”*Prinsessan Tuvstarr*” från John Bauers målningar och väntar på älgen Skutt. De grova tuvorna liknar dock som vanligt ovårdade troll mer än drömska prinsessor.

Desmeknoppar på alerten.

Cicilias källa

"I bottenen på hufvuddalen framrinner Ljusterån, först vild och brusande utför många fall, sedermera lugn till dess den efter mångfaldige krumbugter passerar in i Gustafs socken, hvarest den utgjuter sig i Dal Elfven." (G. de Laval 1848).

Norr om Ljusterbro bildas ett antal välutvecklade meanderbågar i de fina sedimenten, där vattnet för bort material i ytterkurvorna och avlagrar det i innerkurvorna. Termen "meanderbildning" kommer från floden Meander, i moderna kartböcker kallad *Buyuk Menderes*, i nuvarande Turkiet.

Nu står skogen åter tät och den vandringsled vi följt på vår färd genom ravinsystemet hejdar sig vid Ljusterbro. Vill vi fortsätta längre fram mot älven far vi alltså på egen hand bana oss väg genom vildmarken. Den plana ytan mellan den bitvis tvärbranta sluttningen och den djupa ån är emellanåt minimal, så far man räkna med att klänga upp för branterna och sedan ner igen när så är möjligt.

För ett par hundra år sedan hade det sannolikt varit betydligt enklare. Då var nämligen Cicilias källa ett välbesökt mål. Christian G. Roman skriver 1759:

"I senare åren har den gjordt märckeliga prof uppå dem, som warit länge beswärade med swår hörsel, med swåra utslag samt inrotad skjörbjugg i högsta grad, med
förlorad matlust, wämjelse och upkastning, med flussfebrar, colique och moderpassioner, med blodstörtning och bröstkrämpor m.m.".

Källan har uppkallats efter landshövdingen Peter Kruses hustru Cicilia Ingewaldsdotter Rehn, vilken någon gång under 1600-talets första hälft där ska ha återvunnit sin hälsa. Roman skriver vidare:

> ”Har äljest af naturen den härligaste situation, som någon Sur-Brun i Riket, ity hon på alla sidor är omgifwen med höga gräs- och skogwuxna backar, emellan hwilcka ligger ganska härliga löf- och blomster-rika spatzergångar, som av den kringflytande Ljuster-Åen ännu mera göras behageliga.”

Idag ligger tyvärr källan större delen av året under Ljusteråns yta. Vi får trösta oss med att det kommunala kranvattnet bör ha ett besläktat ursprung.

Långhag

Så har vi då till slut kommit fram till Ljusteråns utlopp i älven. Orkade vi aldrig fullfölja passagen genom lövsnåren från Ljusterbro kan vi istället ta oss hit norrifrån, genom att från Långhags kraftstation gå längs den upplagda stensträngen utefter älvstranden.

Just vid utloppet öppnar sig skogen igen och ersätts av en betesmark. Den yttersta låglänta udden har genom periodvisa översvämningar och betande kor fått en tämligen lågvuxen våtmarksvegetation, som ger associationer till norrländska raningsmarker. Vi får hoppas att detta trevliga inslag i landskapet får fortsätta att leva vidare och helst även utvecklas genom ett än högre betestryck.

Den egentliga Säterdalen kan kanske sägas vara avslutad i och med att vi nått fram till Dalälven. Några sidoraviner återstår dock och även längs älven finns en intressant skogsmiljö. Vi fortsätter därför ännu ett stycke.

Ungefär halvvägs mellan åmynningen och Långhag ligger en liten källa. Invid denna växer ett antal *hasselbuskar*, en art som annars lyser med sin frånvaro i ravinerna. Upp mot en tallodling ligger några faluröda timmerhus omgivna av bland annat vinbärsbuskar. I dessa, liksom i nässelsnåren frodas ett rikt bestånd av *nässelsnärja*. Även denna art verkar i övrigt saknas i ravinerna, trots en myckenhet av nässlor på många håll. Nässelsnärjan verkar inte nöja sig med lämplig jordmån och god förekomst av lämpliga värdväxter, utan tycks kräva någon ytterligare, svårförklarad ”kulturfaktor”.

Innan vi når fram till kraftverket kan vi beskåda några rester av gamla flottningsanordningar efter stranden och även ett slag studera de tämligen grova asparna. Vilken lav- och mossflora hade de inte kunnat härbärgera om de istället för ett kraftverk hade haft en frustande fors som granne? Nu får de oftast nöja sig med att istället hysa konstfärdigt hopfogade stjärtmesbon.

Slutord

Så slutar då vår vandring för denna gång. Många sidoraviner har undgått vårt vaksamma öga under denna tur och spännande fynd kommer med säkerhet även i framtiden att göras i dessa Dalarnas tropiker.

Kanske hör vi också till de som kommer att få uppleva slutet på den naturskyddsdiskussion som med jämna mellanrum brutit ut sedan striden om kvarnfallet på 1930-talet. För närvarande pågår nämligen förhandlingar med markägarna om naturreservatsbildning. Föga förvånande, verkar det dock som om denna process kommer att bli relativt långdragen – ägarstrukturen är tämligen uppsplittrad och många åsikter finns om hur Säterdalen bäst bör skötas.

Som exempel på andra tiders syn på naturskyddsfrågor vill jag avslutningsvis citera en artikel av Emil Bäcklin i Sveriges natur 1923:

> ”Att en del av marken måst tagas i anspråk för jordbruksändamål, är visserligen att beklaga, men bör man å andra sidan finna helt naturligt. Icke heller bör man förvåna sig över att det ansetts lämpligt att nere i dalen uppföra den s.k. Dalstugan, där läskedrycker m. m. tillhandahållas. Vandrar man omkring i dalen en varm sommardag, då solen gassar som bäst i denna sänka, är man glad åt att tillfälle gives att få sin törst stillad. Värre är däremot att man släppt in en del störande element på en plats, varifrån dessa i det längsta borde ha varit avstängda. Motorbåten på Ljusterån här nere verkar oangemänt både på ögon och öron. Och sådana tillställningar som friluftsteater, fotbollstävlingar, folkmöten, för vilka senare talaretribun med tillhörande bänkrader funnes anordnade, och dansbana, som ej heller saknas, höra ej ihop med en naturpark som denna, vilken är liksom enkom skapad för människans stilla umgänge med naturen.”

Ett varmt tack till prof. Hugo Sjörs, Uppsala; P. Roland Johansson, Falun; Göte Carlsson, St. Skedvi; Jan Larspers; Falun och Anita Jansson, Säter.
Artikelns fotografier har tagits av författaren där inte annat anges.

Ett urval litteratur:

Almquist, Erik, 1949: Dalarnes flora. Stockholm.
Axelsson, Maximilian, 1856: Säthersdalen och Siljan. Göteborg.
Bäcklin, Erik, 1923: Säterdalen – några intryck från ett hastigt besök sommaren 1922. *Sveriges Natur årg. 14*.
Hedin, Victor, 1890: Säterdalen och Bispbergs klack. STF:s årsskrift.
de Laval, Georg, 1848: Beskrifning öfver Säthers stad och socken. Från orginalet avskriven, kommenterad och utgiven av Säters Hembygdsförening 1992.
Roman, Christian G, 1759: Säters stad och sochn med dess tillhörigheter. Redigerad upplaga utgiven av Carl-Axel Hellström 1921. Uppsala.
Sjörs, Hugo, 1949: Hagar och slåtterängar i södra Dalarna. I: Forsslund, C-H. & Lindahl, K-C. (red.): *Natur i Dalarna*.
Trotzig, Karl, 1931: Säterdalen. Föredrag vid Säters Hembygdsförenings opinionsmöte i Säter 15 februari 1931. *Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift*.
Ödman, Nils Petrus, 1890: Från svenska småstäder och svensk landsbygd. Stockholm.

OBS! OBS! Artikeln är inte riktigt slut än. Se nästa sida! ☞

P. S. Liljan i Dalen

Så var det då till sist historien om *kungsängsliljan* som berättades i förrförra Trollius. Allteftersom vintern har gått har det visat sig att vi inte riktigt berättat historien till slut. Fotografen Göte Carlsson i Stora Skedvi har nämligen hört av sig och påpekat att också han både har sett och förevigat Säterdalens kungsängslilja - senast våren 1954 - tillsammans med Elis Dahlgren!

Efter denna nyhet lyckades Håkan Persson rota fram ett herbarieark med *Fritillaria* ur de samlingar som Elis donerat till bruksmuseet i Vikmanshyttan. Dessutom avslöjar Elis' anteckningar att liljan setts senast åtminstone fram till maj 1960. Och strax därpå kom Götes Carlssons bilder i dagen efter decenniers glömska. Slutligen har så Göte erbjudit sig att bli vägvisare på en expedition i DABS' regi till våren. Ska så denna rafflande historia nu fa sin upplösning?

Kungsängsliljan i Säterdalen, fotograferad av Göte Carlsson 30 maj 1954.